

SÕJAAJALOOPÄRANDI KASUTAMINE TURISMIS Eestis ja Lätis JUHENDMATERJAL

Sisukord

Sissejuhatus	2
1. Kellele on JUHENDMATERJAL mõeldud?	3
2. Mis on SÕJAAJALOOPÄRAND?	4
3. Kuidas UURIDA sõjaajaloopärandit konkreetses piirkonnas	5
4. Sõjaajaloopärandist TURISMITOOTE kujundamise praktika	8
4.1. Kuidas luua sõjaajaloopärandil põhinev turismitoode	8
4.2. Praktilised näited Eestist ja Lätist	10
MUUSEUMID JA KOGUD	10
KINDLUSRAJATISED	11
SÕJATEHNIKA	12
ÖPPERAJAD	13
TURISMIMARSRUUDID	14
PUNKRID	15
LAHINGUPAIGAD	16
MILTAARASULAD	17
INFRASTRUKTUUR	18
UUTE TEHNOLOOGIATE KASUTAMINE	19
TOIT KUI SÕJAAJALOOPÄRANDI OSA	20
4.3. Praktilised näited Leedust, Poolast ja Hollandist	22
4.4. Toote turundus	24
4.5. Koostöö ja kaasatud osapooled	27
5. Kasulikud allikad	29

Kaanefoto: Ventspils 46. rannakaitsepatarei tulejuhtimistorn ning Kudani piiripunkt Läänemaal pärast renoveerimist.

Sissejuhatus

Euroopa Liidu INTERREG Eesti-Läti programmi toel viidi ajavahemikul 01.01.2020-31.12.2022 24 Eesti ja Läti projektipartneri koostöös ellu projekt "Military Heritage".

Projekti eesmärk oli luua ühise identiteediga Eesti ja Läti sõjaajaloopärandi turismitoode, mis kutsuks piirkonda rohkem teema vastu huvi tundvaid sise- ja välituriste.

Projekti tulemusena on loodud sõjaajaloopärandi veebileht, koostatud turismiinfomaterjalid (kaardid, reisijuhid) ning mitmes sõjaajaloopärandi paigas on parandatud turismi infrastruktuuri.

Projekti osalejate praktiliste kogemuste põhjal koostati käesolev juhendmaterjal, mille eesmärk on anda soovitusi neile, kes loovad uusi või parendavad olemasolevaid sõjaajaloopärandil põhinevaid turismitooteid. Juhendmaterjalis välja toodud sõjaajaloopärandi objektid on 20. sajandist, vaatlusalune territoorium on Eesti ja Läti.

Interreg
Estonia-Latvia

European Regional Development Fund

EUROPEAN UNION

1. Kellele on JUHENDMATERJAL mõeldud?

Juhendmaterjal on kasulik:

- ❖ Sõjaajaloopärandi objektide **omanikele ja haldajatele** nii kvaliteetse turismitoote loomiseks, kui ka seda tüüpi pärandi säilitamiseks tulevikuks;
- ❖ **Sõjaajaloopärandi objekte omavatele piirkondadele, omavalitsustele ja turismiinfokeskustele** - nende objektide väljaselgitamiseks, haldamiseks ja tutvustamiseks;
- ❖ Teistele **maaomanikele** - riigimetsa majandajad, **eraomanikud**;
- ❖ Sõjaajaloopärandi **entusiastidele, ajaloolastele ja teaduritele**;
- ❖ **Reisijuhtidele/giididele** lugude rikastamiseks ja tõlgendamiseks.

Joonis 1. Ain Tähiste Hiiumaa militaarmuuseumist tutvustamas Hiiumaa sõjaajaloo pärandit (2022)

Joonis 2. Infoseminar sõjaajaloopärandi teemal Eesti turismiettevõtjatele (2022)

2. Mis on SÕJAAJALOOPÄRAND?

Kui rääkida militaarteemaliste ja sõjaga seotud valdkondade kaasamisest turismitootesse, siis kasutatakse erinevaid termineid: militaarturism, sõjaturism, tumeturism, nostalgiline turism, ekstreemturism, hauaturism, genotsiiditurism, holokaustiturism ja sõjaajaloopärandiga seotud turism. Sõjalise pärandi mõiste on lai ja hõlmab nii materiaalsed kui ka immateriaalsed (vaimset) pärandit. Balti riikide sõjaajaloopärandit saab vaadelda laias ajaskaalas, alustades esimestest kindlustatud asulatest, küngastest, kivist või metallist relvadest, jätkates keskaegsete kindlustega kuni 20. sajandini, mil toimusid kaks maailmasõda, mille tagajärgi tuntakse tänaseni.

Materiaalse sõjaajaloopärandi objektide liigid oleme jaotanud järgmiselt:

- ❖ **Mälestusmärgid** - kalmistud, monumendid, mälestustahvlid, skulptuurid, pargid, mälestuspaigad;
- ❖ **Muuseumid** - erakollektsioonid, avalikud näitused, muuseumid;
- ❖ **Kindlusrajatised** - rannapatareid, kindlused, blindaažid, kaevikud;
- ❖ **Sõjatehnika** - pommitajad, kahurid, lennukid, laevad, tankid, rongid, vagunid, relvad, muu sõjatehnika;
- ❖ **Õpperajad** - hästi hooldatud matkarajad kohalikus mastaabis, mis tutvustavad vastava territooriumi sõjaajaloopärandi objekte, sündmusi ja isikuid;
- ❖ **Punkrid** - metsavendade punkrid, mis on ehitatud pikaajaliseks elamiseks suurtes ja raskemini ligipääsetavates metsamassiivides; nõukogude ajal ehitatud maa-alused punkrid, mis ehitati ajutisteks elupaikadeks ja armee juhtimiskeskusteks; varjendid tuumasõja ohu korral;
- ❖ **Lahingupaigad** - lahingupaigad, lahinguväljad, võitluspiirkonnad, vaenulikud vastasseisud, rindejooned;
- ❖ **Militaarasulad** - endised Nõukogude armee baasid, mis olid varustatud ja mõeldud elamiseks sõjaväelastele ja nende lähedastele;
- ❖ **Infrastruktuuri objektid** - sõjalisi meetmeid (kaitse ja rünnak) toetavad objektid: tuletornid, muulid, raudteejaamad, kasarmud, lennuväljad, sidepunktid, sillad, sõjaväehaiglad, piiripunktid, vaatlustornid, suurtükiväe tulejuhtimistornid, veetornid jne.

Vähem tähtis ei ole ka **immateriaalne (vaimne)** sõjaajaloopärand:

- ❖ **Inimeste mälestused, lood** - pealtnägijate lood, mälestused sündmustest, perekonna kaudu edasi räägitavad lood, märkmed, päevikud;
- ❖ **Laulud** - suulised teosed, sõjateemale pühendatud muusika, sõjateemale pühendatud luule;
- ❖ Fotod, vanaaegsed postkaardid ja dokumentaalfilmid;
- ❖ Topograafilised jms tüüpi kaardid, lahinguskeemid, asukohaskeemid;
- ❖ Sõjaaegsed toiduretseptid ja toiduvalmistamise juhised erakorralistes tingimustes;
- ❖ jne.

Nii materiaalne kui ka immateriaalne pärand on omavahel tihedalt seotud ning turismitoote loomise käigus täiendavad üksteist.

Sõjaajaloopärandi tutvustamiseks ja uute turismitoodete loomiseks on oluline teada, mida ühiskond ja asjaomane sihtrühm seostab mõistega "sõjaajaloopärand". Praegu on Balti

riikides turismivaldkonda juba kaasatud palju põnevaid sõjaajaloopärandi objekte, mille põhjal on loodud ühine turismitoode.

3. Kuidas UURIDA sõjaajaloopärandit konkreetses piirkonnas

Sõjaajaloopärandi uurimine on töömahukas ja aeganõudev protsess, mis koosneb mitmest etapist (joonis 3) ja millesse on kaasatud erinevaid osapooli. See peatükk ja juhendmaterjal tervikuna käsitlevad turismitoote loomiseks vajalikke uuringuid. Ajaloolisi uuringuid, mis on seotud näiteks arheoloogilise meetodi, sõdades hukkunute väljakaevamise jms, siinkohal ei käsitleta.

Joonis 3. Sõjaajaloopärandi uurimise etapid turismitoote loomiseks

1) TÖÖ ALLIKATEGA

Piirkonna sõjaajaloopärandi uurimisel tuleb esialgu uurida selle kohta olemasolevaid teabeallikaid. **Allikad on:** raamatud, arhiividokumendid, ajaloolised ja kaasaegsed kaardid (sh veebipõhised kaardid, LIDAR-kaardid jne), skeemid, fotod, helimaterjalid, videomaterjalid, mälestused, päevikud jne.

Allikaid saab otsida:

- ❖ Internetis;
- ❖ Raamatukogudes (rahvusraamatukogud, kohalikud raamatukogud ja neis kättesaadav kodulooline teave);
- ❖ Arhiivides (Eesti Rahvusarhiiv, teiste riikide arhiivid);
- ❖ Muuseumides (riiklikud-, piirkondlikud- ja kohalikud muuseumid);
- ❖ Erakogudes.

Selles etapis on oluline kaasata ja suhelda **kohalike inimestega**, kellel võib olla kasulikku teavet. Need on:

- ❖ Kohalikud elanikud;
- ❖ Piirkonda tundvad teadlased;
- ❖ Turismiinfokeskuste ja omavalitsuste töötajad;
- ❖ Kohalikud ajaloouurijad, ajalooõpetajad, raamatukogu töötajad.

Sama oluline on kaasata uurimisprotsessi professionaalseid teadlasi (nii kohalikke kui ka välismaiseid) ja akadeemikuid erinevatest uurimisinstituutidest, muuseumidest jne.

2) VÄLIUURINGUD

Pärast konkreetse territooriumi kohta teabe kogumist (või selle kogumise ajal) tuleks läbi viia väliuuringud. Uuringutes kasutatavad meetodid on järgmised:

- ❖ Objektide ja kohtade **fotografeerimine**;
- ❖ **Filmimine** kaameraga, drooniga;
- ❖ **Intervjuud** kohalike elanike ja teiste huvirühmadega;
- ❖ Objektide **GPS-koordinaatide fikseerimine**;
- ❖ Marsruutide **GPX failide salvestamine**;
- ❖ **Territooriumi heakorratalgud**, mille käigus koristatakse muinsuskaitseobjekti lähiümbrus (selleks tegevuseks vastavate kooskõlastustega);
- ❖ **Kohalike sidusrühmade kaasamine** uurimisprotsessi (küsitlused, ekspeditsioonid);
- ❖ Uurimisprotsessi jagamine **sotsiaalvõrgustikes**, kust saab sotsiaalvõrgustike kasutajatelt väärtuslikku teavet.

Sõjalise pärandiga tutvumisel saab kasutada erinevaid **transpordiliike**:

- ❖ **Jalgsi** liikumine on sobivaim viis sõjaajaloopärandi objektide uurimiseks, kuna need objektid asuvad sageli raskesti ligipääsetavates kohtades. Kõndimisel on väike kiirus, seega ei saa huvitavaid asju kahe silma vahele jätta;
- ❖ **Jalgrattaga** - sobiv transpordivahend juba tuttavalt territooriumil, et jõuda uuritavasse piirkonda või luua kohalikke/piirkondlikke sõjaajaloopärandit tutvustavaid marsruute. Lagunevatel endise Nõukogude armee territooriumidel on jalgratta rehvidele torkeoht, seega peaks kaasas olema jalgratta paranduskomplekt ja tagavararehv.
- ❖ **Paadiga** - on objekte, millele on juurdepääs ainult vee poolt ja mis asuvad raskemini ligipääsetavates (eraomandi vms tõttu) jõelõikudes või mererannas. Näiteks enamik Esimese maailmasõja aegsetest raudbetoonpunkritest Lätis, Daugava vasakkaldal, on eravalduse tõttu ligipääsetavad/vaadeldavad vaid jõepoolsest küljest.
- ❖ **Autoga** - sobib ekspeditsioonideks juba tuntud ja suhteliselt kergesti leitavatele/juurdepääsetavatele objektidele, samuti väljakujunenud marsruutide järgimiseks. Saab kombineerida kõndimise ja rattasõiduga.

Sõjaajaloopärandi uurimine käigus, kui see toimub looduses, eriti lahingualadel, endiste Nõukogude armee aladel jms kohtades, on ohutusaspektid olulised! Ohutuse kaalutlustel ei tohi külastada ohtlikke objekte, hoonete varemeid jms.

Kui leiate kahtlasi esemeid, mis võivad olla plahvatusohtlikud, siis:

- ❖ Ärge puudutage neid;
- ❖ Võimaluse korral märgistage ja piirake asukoht nii, et teised sellele ligi ei pääseks;
- ❖ Teavitage kohe numbril 112 ja tegutsege vastavalt saadud juhistele.
- ❖ Sündmuskohale saabuvad laskemoona kahjutuks tegemisega tegelevad spetsialistid.

Sama tuleks teha ka siis, kui Läti territooriumil leiate nn "võlts merevaiku" - Nõukogude armee poolt merre uputatud valge fosfori tükke.

3) TULEMUSTE ANALÜÜS JA EDASTAMINE

Teadustöö kõrval on sama oluline ka uurimistulemuste edastamine meediale (kohalikud-, piirkondlikud- ja üleriigilised ajalehed, e-meedia, raadio, TV, sotsiaalvõrgustikud). Pärast sellise info avaldamist ei ole harvad juhud, kus pealtnägijad või inimesed jagavad huvitavat infot, ajaloolisi fotosid, kaarte, muid andmeid ning selle tagasiside tulemusena võivad mõlemad pooled. Sotsiaalvõrgustikes tekivad sageli kasulikud arutelud avaldatud aktuaalse teema üle, tekivad uued ideed edasisteks uurimissuundadeks ja -meetoditeks ning hangitakse uusi senitundmatuid teabeallikaid.

Joonis 4. Saatesari "Teadus lähedalt". Teema on sõjaajaloopäränd ja turism. Saadet näidati 2022. aastal ReTV-s ja see on kättesaadav Youtube'i platvormil

Ka sõjaajaloopärandi uurimise protsessi ennast saab pakkuda turismitootena. Näiteks ekspeditsioonid, skaudilaagrid, "ellujäämislaagrid", lahingute, sündmuste või elustiili rekonstruktsioonid jne.

4. Sõjaajaloopärandist TURISMITOOTE kujundamise praktika

4.1. Kuidas luua sõjaajaloopärandil põhinev turismoote

Sõjaajaloopärandil põhinev turismoote peab olema **huvitav, atraktiivne**, tuginema kvalitatiivselt uuritud ajaloolisele materjalile (4. peatükk) ja **sobima** igale konkreetsele sihtrühmale. Seda tuleks kohandada erinevatele vanuserühmadele (lapsed, õpilased, täiskasvanud) ja huvigruppidele (amatöörid, professionaalid).

Enne objekti/territooriumi lülitamist turismikeskkonda tasub siiski hinnata selle sobivust nimetatud otstarbeks lihtsa kriteeriumide süsteemi alusel.

Kriteerium	Selgitus
Turvalisus	Kõige olulisem ja prioriteetsem kriteerium, et potentsiaalne turismiobjekt oleks külastajatele turvaline. See on suhteline kriteerium, mida on raske hinnata, sest see sõltub pigem objekti külastajate huvidest, külastamise motivatsioonist jne. Avatud või kergesti ligipääsetavad raketišahtid, varisemisohus (või ehitusmaterjalide saamise eesmärgil demonteeritud) hooned, roostetanud metallkonstruktsioonid (tornid) ja muud ehitised, inimeste tervisele ohtlike keemiliste ainete ladustamiskohad tuleks märgistada kui ohtlikke objekte. Ohtlikud on ka asustatud aladest kaugel asuvad objektid, kuhu päästeteenistustel on vajadusel raske ligi pääseda. Turismoote loomisel ei saa kasutada ebaturvalisi objekte ja territooriume enne, kui nende ohtlikkus ei ole kõrvaldatud. NB! Halva praktikana tuleb mainida mõnel juhul geopeituse objektide paigutamist ohtlikesse kohtadesse.
Leitavus	Objekti leitavus asjatundmatu jaoks on oluline kriteerium. Leitavust iseloomustab külastajate oskus otsitav objekt loodusest kiiresti ja lihtsalt üles leida ning ka ära tunda. Tihti on mõnda potentsiaalset sõjaajaloopärandi objekti suhteliselt raske leida ja isegi ära tunda, sest need asuvad suuremates metsamassiivides, asustusaladest ja suurematest teedest kaugemal või on juurdepääsuteed võsastunud. Enamasti on tegemist ka objektidega, mis pole turismikaartidele märgitud või mida on looduses raske ära tunda. Seevastu valdkonna professionaal tunneb need aerofotodel või topograafilistel kaartidel ära nende objektide iseloomuliku kartograafilise legendi, konfiguratsiooni jms järgi. Sobivaim viis leitavuse edendamiseks on objektide läheduses, teede ristumiskohtadele paigutatud sildid, GPS-koordinaadid ja infotahvlid.
Füüsiline ligipääsetavus	Kirjeldab objekti ligipääsetavust jalgsi, jalgrattaga ja erinevate transpordivahenditega. Oluline on ka tee kvaliteet, tõkkepuuga tõkestatus, objekti paiknemine eravaldusel või asub objekt äriettevõtte territooriumil, mille tõttu on selle külastamine raskendatud või võimatu. Teatud piirkondades on objekti reostus endiselt likvideerimata, mistõttu on need suletud asjakohaste hoiatustega. Selliseid objekte ei saa kasutada turismis.
Ajalooline tähtsus	Objekt on seotud ajaloosündmustega, mis on mänginud olulist rolli vastava maakonna/piirkonna või riigi (või isegi mitme) ajaloos. Objekti ajaloolist tähtsust saab seostada ka selle vanuse, päritolu, aegadega kui konkreetne objekt on "ellu jäänud", sõjalis-taktikalise ja strateegilise

	rolliga. Näiteks Karosta sõjaväe territooriumi Liepājas (Lätis) on valitsenud viis erinevat võimu, mis koos selle objekti päritolu ja sisuga teeb selle ainulaadseks Euroopas ja võib-olla isegi maailmas.
Unikaalsus	Objekti ainulaadsus (ainuke või üks haruldastest seda tüüpi objektidest, mõõtmelt suur, omapärane kuju, tegevusliigi poolest harva esinev jms) konkreetses piirkonnas, riigis, laiemas geograafilises piirkonnas, maailmas. Näiteks Irbene raadioteleskoobil Lätis on maailmas vaid kaheksa analoogi, mistõttu võib seda pidada Euroopa ja isegi maailma mastaabis oluliseks elemendiks suuremas militaarkompleksis.
Haljastus	Objekt võib olla ilma haljastuseta või osaliselt/täielikult haljastatud: rajatud rajad, niidetud muru, info üles pandud, ekspositsioon loodud või erinevat tüüpi info olemas jne. Oma infrastruktuuri haldamine ja hooldus on hästi hooldatud rajatise jaoks hädavajalik. Mugavuste puudumine ei ole alati negatiivne kriteerium. Muul ajal võib ise kohale jõudmine ja objekti leidmine olla omamoodi seiklus ja uus kogemus.
Kohalikud giidid	On oluline, et konkreetses piirkonnas oleksid olemas giidid, kes oskavad seda tutvustada ning anda sisukat ja kvaliteetset teavet (ajalugu, endine kasutus, huvitavad sündmused, tulevased arenguväljavaated). Giid on ka isik, kes oma võimaluste ja pädevuste piires suudab tagada objekti külastajate ohutuse, takistades potentsiaalselt ohtlike kohtade ja objektide külastamist, suunates neid mööda kindlaid marsruute.
Maastikuline väärtus/korrastatus	Tähtis on, et objektil oleks maastikuline väärtus, see oleks majandatud, hooldatud, sobituks hästi ümbritsevasse keskkonda. Sõjaajaloopärandi objektid muudavad sageli maastikke inetumaks, kuid sellisel "tööstusmaastikul" on ka teatud võlu ja mõnikord saab "defekti muuta efektiks". Sel juhul on olulised külastajate turvalisuse aspektid (ei ole ohtlike ehitisi, süvendeid, šahte, armatuurvardaid, okastraati, klaasikilde, mis võivad ohustada külastajate tervist ja elu või nende inventari, näiteks jalgrattarehve jne).
Informatsiooni kättesaadavus	Info objekti kohta on kättesaadav avalikus keskkonnas (ajalooline, kaasaegne, kunagise kasutuse kohta). Üldiselt on militaarobjektid alati olnud ülisalajased kohad, mistõttu on osade kohta tänapäevani raske vastavat infot leida. On juhtumeid, kus pealtnägijad ei taha endiselt jagada teavet nõukogudeaegsete salajaste sõjaliste objektide kohta. Tihti on veelgi keerulisem leida mainitud teemal sobivaid fotomaterjale. Oluline on, et suurema piirkonna, riigi, riikide grupi (Balti riigid) kohta oleks ühtne veebileht, kust on võimalik leida infot nii konkreetsete objektide ja sündmuste kohta, kui ka leida ajaskaala sündmuse kulgemise kohta.

4.2. Praktilised näited Eestist ja Lätist

MUUSEUMID JA KOGUD

Muuseumid ja kogud on hoidlad, kuhu kogutakse maakonnale või laiemale piirkonnale omaseid temaatilisi esemeid.

Muuseumid ja erakogud võivad olla kohad, kus:

- ❖ Otsida vajalikku infot;
- ❖ Hankida koopiaid dokumentidest, fotodest, kaartidest ja muudest allikatest, mida saab kasutada sõjaajaloopärandi turismitoote loomisel;
- ❖ Kaasata eksperte ja entusiaste edasistesse teadusuuringutega seotud tegevustesse;
- ❖ Leida olemasolevaid või potentsiaalseid giide;
- ❖ Osaleda muuseumite korraldatud temaatilistel üritustel ja erinevate ajaloosündmuste rekonstruktsioonidel;
- ❖ Korraldada uuele põlvkonnale suurepäraseid piirkonnaajaloo tunde.

Olaine ajaloo- ja kunstimuuseum

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/40>

Esimese maailmasõja ajal toimusid Olaine ümbruses lahingud Vene ja Saksa impeeriumi armeede vahel. Soine maastik tegi sõjapidamise mõlemale poolele raskeks. Muuseumis on loodud teemale pühendatud ekspositsioon ja 2018. aastal lisaks Esimese maailmasõja teemaline marsruut koos punkriga (0,2 km muuseumist põhja pool), mis tutvustab vastava aja elutingimusi. Marsruut on vabalt läbitav igal ajal, punkri külastus võimalik eelneval kokkuleppel. Pildil: taastatud Esimese maailmasõja aegne kaevik.

Saaremaa Sõjavara muuseum

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/221>

Muuseum asub Saaremaal, Orissaare linnast lõuna pool. 20. sajandi sõjaajaloole pühendatud eramuuseum loodi 2007. aastal ja sellel on umbes 12 000 eksponaati. Siseruumides saab tutvuda sõdurite relvade ja individuaalvarustusega, õues aga sõjatehnikaga. Muuseum korraldab temaatilisi matku ja ajaloosündmuste rekonstruktsioone. Üks muljetavaldavamaid eksponaate on soomusrongi vagun. Pildil: Soomusrongi vagun Saaremaa Sõjavara Muuseumi ekspositsioonis.

KINDLUSRAJATISED

Kindlusrajatised - rannapatareid, kindlused, blindaažid, kaevikud ja muud kaitse- ja ründe-eesmärgiks mõeldud rajatised on tavaliselt projekteeritud nii, et neid on raske hävitada. Seetõttu ei saa neid vaadata muuseumides, vaid ainult nende alguses asukohas. Rannakaitsepatareid Balti riikides ehitati mereranda või saartele (Eestis) nii ranniku enda kui ka väinade ja sadamate kaitseks. Kindlused on reeglina suured kompleksid, mille tervikuna või üksikute osadena taastamine nõuab suuri investeeringuid. Samas on sellised kohad aga sageli ülemaailmses mastaabis populaarsed turismi- ja haridusobjektid.

Ventspils 46. rannakaitsepatarei tulejuhtimistorn

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/154>

Asub Ventspilsis, mereäärsest pargist lõunas. Ainuke nii heas seisukorras Teise maailmasõja nelja kahuripesaga rannakaitsepatarei Lätis. Objekt kajastab Nõukogude militaarkontseptsiooni arengut alates 1939. aastast kuni Nõukogude vägede väljaviimiseni 1994. aastal. Tulejuhtimistorn on taastatud 2021. aastal tänu sõjaajaloopärandi projektile ja on praegu kasutusel vaatetornina. Läheduses on infostendid ja parkimisala. Torn on külastajatele avatud maist oktoobrini. Pildil: vaade renoveeritud tornist.

Osmussaare rannakaitsepatarei kompleks

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/315>

Osmussaar asub Soome lahes, 7,5 km kaugusel Eesti läänerrannikust. Kogu saare territooriumi annekteeris Nõukogude armee ja kohalik elanikkond oli sunnitud sealt lahkuma. 1940 ehitati siia kaks rannakaitsepatareid 180 mm kaks-suurtükiseadme ja tulejuhtimistorniga. Patareide ja torni kohad on külastajate turvalisuse huvides piiratud tõkkepuuga, paigaldatud on infotahvel. Pildil: turismiinfostend Osmussaare rannakaitsepatarei juures.

ÕPPERAJAD

Autentsetes keskkondades loodud õpperajad on hea viis sõjaajaloopärandi tundmaõppimiseks, sest:

- ❖ Tavaliselt rajatakse neid reaalsete lahingute või muude ajaloosündmustega seotud kohtadesse;
- ❖ Nad aitavad paremini tajuda ja mõista sündmuste käiku ning võimaldavad sattuda erinevatesse looduslikesse tingimustesse (soo, mets, mererand, pankrannik jne);
- ❖ Nad on hästi varustatud infotahvlite, siltide, puhkekohtade, sobiva kattega;
- ❖ Neid hooldatakse ja reklaamitakse;
- ❖ Nende läheduses on sageli saadaval kohalikud giidid ja jutuvestjad;
- ❖ Aktiivne puhkus looduses on võimalik ühendada ajaloo teadmistega.

Stompaki raba rada

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/63>

1,5 km pikkune Stompaki raba matkarada tutvustab soosaartel asuvat metsavendade laagrit, kuhu 1945. aastal rajati Balti riikide üks suurimaid metsavendade asulaid. Seal elas umbes 350-360 inimest, kes ründasid regulaarselt Nõukogude okupatsioonirežiimi sõjaväelasi ja nende toetajaid. Rada on hästi varustatud turismiinfostendidega, olemas on autode parkimise võimalus, puhkealad jms. Pildil: laudtee läbi soise metsaala.

Panga militaarrada

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/213>

1,5 km pikkune Panga militaarrada asub Saaremaa kõrgeimal pankrannikul. Rada lookleb rannakaitsekindlustuste, suurtükiväeasitsoonide ja rakettide stardipaiga vahel tutvustades Esimese ja Teise maailmasõja sündmusi. Raja servas on infotahvlid, pind on kaetud kooremultšiga. Rada on heaks näiteks, kuidas loodusobjektina tuntud Panga panga küllastamist saab ühendada sõjaajaloo pärandiga. Pildil: raja ääres paiknev infostend.

TURISMIMARSRUUDID

Valmisid temaatilised turismimarsruudid koos kirjelduste ja allalaetava GPX-failiga, mis aitab külastajal navigeerida:

- ❖ Hõlbustab reisimist ja teabe õppimist;
- ❖ Tavaliselt on see parim soovitus looduse ja kultuurikeskkonna objektide järjestikuseks ja loogiliseks tutvustuseks.

Vabaduse rada

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/459>

The map shows a red route around Liepāja, Latvia, highlighting military heritage sites. Key locations include Cietokšņa baterija Nr. 1 (Fortification battery No. 1), Ziemeļu forti (Northern forts), Narkēvica ierakums (Narkēvics entrenchment), Tālmēru torņi (Range-finder towers), Padomju laiku lielgabalu pozīcijas, 1939. gads (Soviet time cannon bases, 1939), Cietokšņa baterija Nr. 2 (Fortification battery No. 2), and Redāns (Redan). Streets shown include Artīliņas iela, Lībiešu iela, Mednieku iela, Tārmēru iela, Antīliņas iela, and Tārmēru iela. Landmarks like Tosmares ezers (Tosmare Lake) and the 14. novembra piļš (14 November Pill) are also marked. A scale bar indicates 0 to 340 meters.

Taka ir marķēta The trail is marked	10 km maršruts 10 km route	Maršruta saīsinājums Shortcut trail	Jūs esat šeit You are here
Informācijas stands Information stand	Piknika vieta Picnic place	Atkritumu tvertne Garbage bin	Tualete Toilet

Loodud 2019. aastal Liepāja Karosta piirkonnas 9 km pikkuse matkamarsruudina. Rada tutvustab Liepāja kindlustuste ajalugu ja vabadusvõitlust 1919. aastal. Teekonna katteks on asfalt, kruus, pinnas ja liivased metsateed. Ringmarsruuti järgides saab tutvuda selliste Karosta oluliste objektidega nagu Redān, Cietokšņa kanal, Narkēvica kraav, Põhjalinnused, Cietokšņa patarei nr.1 ja nr.2, kaugusmõõdikatornid, nõukogudeaegsed püssipesad aga ka looduslik mitmekesisus ja erinevad elupaigad, nagu näiteks Tosmare järve kaldal asuv soo. Saadaval on kohalikud giidid, rajatud puhkekohad, turismiinfopunktid, paigaldatud tualetid ja prügikastid. Rada haldab Karosta Päästeselts.

Läti-Eesti piiriülene marsruut

<https://militaryheritagetourism.info/et/tours>

The map shows the Baltic region, highlighting the Estonia-Latvia border crossing route. Key cities shown include Tallinn, Jõhvi, Narva, Hiiumaa, Saaremaa, Pärnu, Tartu, Salacgrīva, Valga, Ventspils, Dundega, Valmiera, Talsi, Saulekrasti, Cēsis, Pāvilosta, Kandava, Rīga, Salaspils, Skruna, Saldus, Jelgava, and Liepāja. The map also shows the coastlines of Estonia and Latvia.

Turismimarsruut loodi sõjaajaloopärandi projekti raames 13-päevase autoretkena läbi kahe riigi, sealhulgas rannik ("raudse eesriide" läänepiir) ja Eesti saared, kus asub erinevate ajalooajalooperioodide rikkalik sõjaline pärand. Marsruut on jagatud päevadeks koos objektikirjelduste ja loetletud teenindusobjektidega (majutus, toitlustuskohad). Saadaval on marsruudi GPX-fail, mis muudab maastikul navigeerimise lihtsamaks. Marsruudi üksikasjalik kirjeldus koos vajaliku lisainfoga on saadaval sõjaajaloopärandi kodulehel: <https://militaryheritagetourism.info>

PUNKRID

Sageli pakutakse neis rajatistes ekskursioone, ööbimisi jms teenuseid, mis aitavad külastajal punkrielu paremini tundma õppida.

Nõukogudeaegne salajane varjend Līgatnes

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/424>

Ainus täielikult säilinud seda tüüpi objekt Balti riikides (arvatavasti palju laiemal alal). Üks nõukogude aja salajasemaid objekte, mis rajati tuumasõja ohu puhuks Läti NSV Ministrite Nõukogu ja LPSR Kommunistliku Nõukogu (kuni 250 inimest) varjendiks. Tänapäeval on see täielikult kohandatud turistide külastusteks (ainult koos giidiga). Külastajatele pakutakse tunniajalist sobivas keeles ekskursiooni. Huvilised saavad süüa nõukogude stiilis lõunasööki. Pildil: külastajad ringkäigu ajal.

Ennuksmäe metsavendade punker

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/605>

Asub Viljandist lõuna pool. Eesti metsavendluse ajaloo suurima punkri ehitasid vennad Jaan ja Evald Sova, kes põgenesid 1944. aastal Nõukogude okupatsioonivägede eest. 1945.a. 21. veebruaril ründasid NKVD väed punkrit ja 6-tunnises lahingus tapeti 7 metsavenda ja 2 ründajat ning punkri süütamisel võeti vangi 5 metsavenda. Punker avati aastal 2010 ja pärast põlengujärgset rekonstrueerimist uuesti aastal 2020. Punker on avatud aastaringselt. Punkrit saab külastada ja seal ööbida ilma eelneva registreerimiseta. Pildil: taastatud punkri sisemus.

LAHINGUPAIGAD

Sageli ei ole lahingupaikades tänaseni midagi säilinud ja nende asukohast annavad tunnistust vaid lood ja märgid kaartidel. Tänapäeval kasutatakse territooriumi sageli põllumajanduslikul otstarbel või on see hoonestatud ja muul viisil ümber kujundatud. Metsastel aladel ja majandusvajadusteks raskemini kasutatavates kohtades on aga sageli säilinud tõendeid - kaevikuid, ladusid ja kasarmuid ning muid ehitisi, mis on praegu nähtavad süvendite või siksakiliste kaevikutena. Eriti hea ettekujutuse tänasest üldisest olukorrast annavad LIDAR kaardid ehk maapinna laserskaneeritud õhumudelid.

Jõululahingu memoriaalpark ja muuseum

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/61>

Suur metsade ja soodega kaetud ala Tireli tasandikul, kus Esimese maailmasõja ajal toimusid lahingud Läti küttide ja Saksa armee üksuste vahel. Sellesse piirkonda on loodud mälestuspaigad ja teemale pühendatud matkarada. Näha saab pommiuke ja taastatud saksa kaevikuvall. "Mangali" majja on loodud muuseum sõjatehnika sise- ja välinäitusega. Muuseumitöötajad korraldavad temaatilisi harivaid üritusi ja Jõululahingu rekonstruktsioone. Selle pärandi säilitamiseks loodi kaitsealune kultuuri- ja ajalooala "Jõululahingu mälestuspark", mis on suurim omataoline ala Balti riikides. Pargi territooriumil on näha kahe sõdiva poole hauad, taastatud Läti küttide kaevikud ja haigla ravimihoidla. Pildil: vabaõhunäitus "Mangali majade" juures.

Esimese maailmasõja aegsed kaevikud Väikese väina juures

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/216>

Esimese maailmasõja ajast (1915-1917) on Muhu saarelt Saaremaale viiva tee (nr 10) ääres näha siksakiliselt kaevatud kaevikuid. See on osa suuremast kaitsesüsteemist, mis loodi kaitseks Saksa armee pealetungi eest mõlemas maailmasõjas. Kaevikute juurde on loodud improviseeritud okastraataed, mille juurde on paigaldatud infostend. Pildil: kraavide fragment tee ääres.

MILTAARASULAD

Balti riikides asusid mitmetes paikades sõjaväelinnakud, mis nõukogude ajal olid tsiviilelanikele suletud territooriumid - Paldiski, Hara, Mežgarciems, Zeltiņi, Liepāja Karosta, Skrunda lokaatorilinn, Mārciena, jne. Enamasti on nad tänaseni säilitanud sõjaajaloopärandi, mille baasil saab luua turismitoodet.

Nõukogude armee sõjaväelinnak Mežgarciemsis

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/109>

Nõukogude ajal ei olnud Mežragciems kaartidele märgitud, sest siin asus sõjaväelinnak koos õhutõrjebaasiga. Baasihoonete angaarid ja varemed on veel metsas, kuid ülejäänud alal on praegu arendustööd. Ajaloolise tunnistusena on säilinud sõjaväelinnakus asunud betoonblokid, mis on nüüd asetatud spetsiaalselt valmistatud betoonvundamentidele. Nende lähedale on projekti raames loodud nõ "sissepääsuvärv" objektile ja paigutatud infostendid. Saadaval giiditeenused. Pildil: säilinud Nõukogude armee betoonblokid teepervel.

Hara sadam - ajalooline allveelaevade baas

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/417>

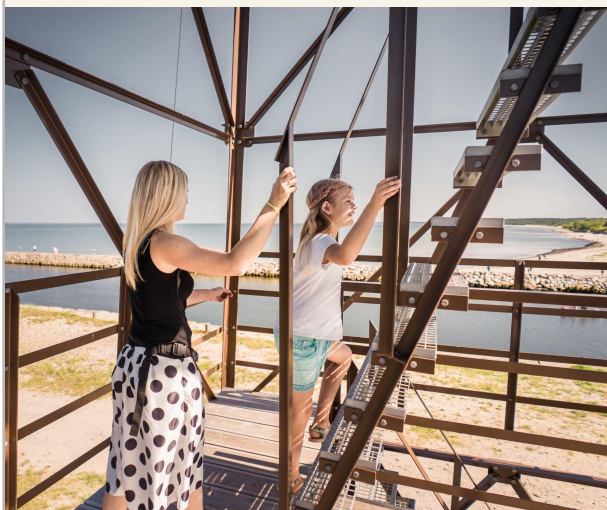
Hara sadam asub Põhja-Eestis, Lahemaa rahvusparki territooriumil. Juba Vene impeeriumi ajal oli Hara saarel piirivalve eelpost. Hiljem Eesti vabariigi ajal, kasutas seda Eesti sõjavägi, kuid okupatsiooni ajal läks Nõukogude armee valdusse. Sinna rajati sõjasadam, kus laevad ja allveelaevad demagnetiseeriti spetsiaalse varustusega, et nende kered tõrjuksid magnetmiine. Sel ajal oli Hara sadam ja selle ümbrus tsiviilelanikele suletud ala. Tänapäeval on sadamasse rajatud külastuskeskus, kus saab tutvuda paiga ajaloo ja ümbruses jalutada. Pildil: Hara sadam ja Hara saar.

INFRASTRUKTUUR

Sõjaline infrastruktuur on väga mitmekesine objektide rühm, alustades lennuväljadest, raudteesõlmedest, erinevatest inseneritehnilistest ehitistest, hoonetest, hoonekompleksidest, tehastest ja lõpetades üksikute, väikesemahuliste elementidega, näiteks piirivalvetornid, tõkked jne.

Nõukogude piirivalve vaatlustorn Pāvilostas

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/169>

Endise Nõukogude armee piirivalve vaatlustorn, mis oli kasutusel 20. sajandini. 1990. aastatel ehitati see ümber vaatlustorniks, kust saab näha Pāvilostat, linnasadamat, merd (saab jälgida linde) ja lähiümbrust. Seda saab külastada valgel ajal, kevadest sügiseni. Kuigi piirirežiimi ajal oli selliseid torne suur hulk, on tänaseni säilinud vaid üksikud.

Pildil: renoveeritud torn ja vaade linna sadamale.

Naissaar

<https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/323>

Naissaar oli nõukogude ajal üks salajasemaid Nõukogude sõjaväeobjekte, kuna siin asusid meremiinide tehas ja ladu. Saart läbis 40 km pikkune kitsarööpmeline raudteevõrk, millest on taastatud 2,4 km pikkune rööpmelõik. Saarele on loodud muuseum ning temaatilised matkamarsruudid, millest üks hõlmab militaartemaatikat. Tallinnast Naissaarale saab suvehooajal laevaga.

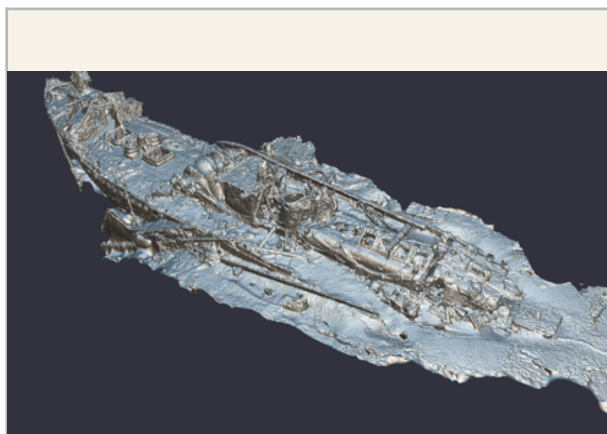
Pildil: deaktiveeritud meremiinid.

UUTE TEHNOLOOGIATE KASUTAMINE

Sõjaajaloopärandi objektid, nende kompleksid või territooriumid võivad:

- ❖ Olla kadunud (sõjatehnika, hooned, üksikud elemendid) või hävinud;
- ❖ Olla vaid osaliselt säilinud (hooned, punkrid või rannakaitsepatarei vundamendid ilma kahuriteta);
- ❖ Olla suuremahulised, nii et neid on ruumiliselt ja üldiselt raske tajuda (sõjaväekompleksid, linnad);
- ❖ Paikneda kohtades, mis ei ole ligipääsetavad või on ligipääsetavad väga väikesele osale avalikkusest (näiteks uppunud laevavrakid).

Sellistes olukordades saab luua objektidest 3D-mudeleid, mis võimaldavad neid virtuaalsel viisil tundma õppida. Virtuaalsed mudelid saab kohandada, muutes nende visuaalset välimust erinevate vahenditega (tööriistadega), neid saab panna üles internetiavarustesse ja neid on võimalik printida 3D-mudelina.

Traaler "Delphin" ehitati Saksamaal 1906. aastal. Algselt kasutati seda kalatraalerina, kuid 1914. aastal rekvireeriti see Saksa mereväe vajadusteks. 1917.a. 14. oktoobril põrkas laev kokku miiniga ja uppus Hiiumaa lähedal. Hukkus 20 meeskonnaliiget. Sõjaajaloopärandi projekti raames loodi laevavraki 3D-mudel, mida saab vaadata siin: <https://militaryheritagetourism.info/et/military/sites/view/670?43&lang=et>

Sõjaajaloopärandiga saab tutvuda ka virtuaalreaalsuse abil:

- ❖ Teha virtuaalseid lahingusimulatsioone, milles külastaja saab ise osaleb või seda jälgida;
- ❖ Näidata mõne minevikusündmuse või protsessi virtuaalset kujutist;
- ❖ Vaadates konkreetset objekti mobiiltelefoni või tahvelarvutiga, lisatakse pildile kasulikku teavet (objektidele ilmuvad nimed või täiendava tekstina/visuaalina esitatav info – nt osaliselt hävinud objekt ilmub selle originaalkujul vms);
- ❖ Reaalset minevikusündmust simuleeritakse mõnes ajaloolises kohas;

Ierikai jaamas asub teleskoobile sarnanev seadeldis, mille abil saab vaadata kuidas saksa vägede tule all olev soomusrong ületas Võnnu lahingute ajal Amata silla.

TOIT KUI SÕJAAJALOOPÄRANDI OSA

Ei ole haruldane, et raamatukogudes või erakogudes leidub sõjaaegsete toiduretseptide väljaandeid. Sõjaaegne köök on ajastu oluline osa, mida saab kasutada turismitoote loomisel. Siin mängib olulist rolli ka nende retseptide kohandamine ja tõlgendamine vastavalt kaasaegsele olukorrale ja saadaolevatele toodetele.

Allpool Läti koka ja pagari Ilze Briedese visioon, milliseid roogasid erinevate 20. sajandi traditsioonide järgi külalistele serveerida. Tuleb märkida, et sõja ajal oli erinevatel elanikkonna rühmel ja rahvusarmeedel erinev juurdepääs toodetele. Samuti erines näiteks sõdurite ja kõrgemate sõjaväelaste menüü.

Esimene maailmasõda

Suured kapsapirukad, munapirukad, hapuoblikapirukad, puljong, marineeritud seened, marineeritud õunad, vinegrett heeringaga, ehtne Olivier salat (põldpüü ja vuti liha, vasikakeel vähisabad, marineeritud kurk, kartul - kaunistatud kaaviariga), liharulaad, brändi, puding mandlitega. Serveeritakse (vanaaegsetes) portselannõudes.

Teine maailmasõda

Heeringa-kohupiimakaste, peekon, vasikalihapallid, kodujuust, hernepirukad, rukkiping, rukkileivasupp, rukkijahuvaht, viin. Serveeritakse lihtsamates portselannõudes.

Metsavendade periood

Searasva määre sibulaga, jämedast rukkijahust leib, keedetud oad, seened, kartulitoidud, rukkileiva magustoit, odra- või tammetõrukohv. Serveeritakse savist anumates.

Nõukogude aeg

Rosolje, kasukas ehk kihiline peedi-heeringasalat, täidetud munad, tursamaksa rullid, juusturullid, marineeritud kõrvitsad, lõherullid, silmurullid, brändit karahvinidest, mahlavesi klaaskannus, "kirju koer", maisivorst. Kristallnõud laual.

Joonis 5. Toit Esimese maailmasõja ajal

Joonis 6. Toit Teise maailmasõja ajal

Joonis 7. Metsavendade toit

Joonis 8. Nõukogude aja toit

Līgatne punkri sööklas, kus on säilinud nõukogudeaegne interjäär ja sisustus, võib ettetellimisel saada ka nõukogudeaegset lõunat.

Joonis 9. Nõukogudeaegne söökla Līgatne punkris

4.3. Praktilised näited Leedust, Poolast ja Hollandist

Sõjaajaloopärandi turismitoote uute ideede loomise ja teadmiste laiendamise eesmärgil tasub minna inspiratsiooni ammutama lähimatesse naaberriikidesse.

Külma sõja muuseum Žemaitijas

<http://zemaitijosnp.lt/en/veikla/places-to-visit/cold-war-exposition/>

Asub endises Nõukogude armee ballistiliste rakettide stardikompleksis, mis on ainuke omataoline hästi varustatud rajatis Euroopas. Selle ehitamine lõpetati 1962. aastal suurimas metsamassiivis, Plateliai järvest ida pool. Selles paiknes 4 SS-4 "Sandal" keskmaa ballistilist raketti 2-megatonnise termotuumalõhkepeaga, mis olid suunatud Lääne-Euroopa riikidele. 1978. aastal pärast baasi avastamist USA luure poolt suleti see ja relvastus eemaldati. 2012. aastal pärast rekonstrueerimist avati siin ekspositsioon. Objekti haldab Žemaitija rahvusparki administratsioon.

Kaunase kindluse IX fort

<https://www.9fortomuziejus.lt/?lang=en>

Kuni 1890. aastani oli Vene impeerium rajanud Kaunase linna perimeetri ümber kindlustuste süsteemi. See sisaldas 8 kindlust ja 9 suurtükipatareid. IX kindlust hakati ehitama 1902. aastal, kuid lõpetati veidi enne Esimest maailmasõda. Leedu riigi ajal 1924. aastal sai linnusest Kaunase vangla filiaal. NSV Liidu ajal asus siin NKVD vangla, ümberasustuspunktina GULAGi laagritesse. Saksa okupatsiooni – holokausti – ajal oli see hukkamispaik. Tänapäeval on see ajaloomuuseum ja populaarne jalutuspaik. Objekti haldab Kaunase linn.

Wolfsschanze - "Hundikoobas"

<https://wolfsschanze.pl/en/>

Põhja-Poolas asuvas Masuuria metsades asus Teises maailmasõjas Adolf Hitleri esimene idarinde sõjaline peakorter. 1944.a. 20. juulil toimus siin atentaat Adolf Hitleri vastu, mis ei õnnestunud. Hitler elas siin >800 päeva, lahkudes peakorterist 1944. aastal novembris. Tänapäeval on territoorium heakorrastatud, rajatud sillutisega rada, pakutakse toitlustus- ja giiditeenused. Territooriumil on fikseeritud lahtiolekuaeg, autodele ja bussidele on loodud parkimisala.

Teise maailmasõja muuseum Gdańskis

<https://muzeum1939.pl/en>

Üks suurimaid sellele teemale pühendatud muuseume (2017) Poolas. Loodud on kaasaegsed ekspositsioonid, pakutakse giidiga ekskursioone, õpilastele ja lastele temaatilisi tunde. Saadaval loeng koos filmi vaatamisega. Asub Gdański linna ajaloolise keskuse territooriumil.

Schleswig-Holsteini rannavalvepatarei

<https://www.landmarkscout.com/kriegsmarine-gun-battery-schleswig-holstein-hel-poland/>

Rannavalvepatarei asub Poolas, Hella Arrow lõunaosas. Saab vaadata ajaloolist filmi, jalutada muuseumi siseruumides ja militaartehnika paiknemise piirkonnas ning osta suveniire. Teisel pool teed asub taastatud rannakaitsepatarei tulejuhtimistorn, kus on ka ajaloo teemaline ekspositsioon. Muuseumi haldab kohalike entusiastide poolt moodustatud ühing.

Wigierska Kolejka Wąskotorowa

<https://augustowska.pl/>

Sõjaajaloopärandi objekt, 600 mm laiune kitsarööpmeline raudtee loodi Esimese maailmasõja ajal puidu veoks. Nüüd on see umbes 10 km pikkune, kahe peatuse, algus- ja lõppjaamaga turismiatraktsioon. Ühesuunaline reis kestab umbes tund. Vedur on toodetud 1965. aastal Poznańis. Asub Poola kirdeosas, Wigierska rahvuspargi territooriumil. Populaarne turismimagnet. Terminalijaamas tegutseb külalistemaja, pakutakse toitlustusteenust.

Hertogenbosch

<https://forte-cultura.net/index.php/Ansicht/getData/67>

Hollandi lõunaosas asuva linna kindlustussüsteemides on palju kultuurimälestisi, mis on ehitatud mitmes etapis alates 12. sajandist ja neid kasutati aktiivselt kuni 19. sajandi lõpuni. Viimastel aastatel on linnuses tehtud ambitsioonikaid rekonstrueerimistöid, muutes selle kättesaadavamaks nii kohalikele elanikele kui ka külalistele ning kujunedes Euroopa tasandil jälgendamist väärivaks eeskujuks sõjaajaloopärandi objektide säilitamisel ja arendamisel. Linnuse taastamine on pälvunud mitmeid kõrgetasemelisi auhindu, tuues eriti esile enne restaureerimist tehtud asjatundlikke ajaloolisi, arheoloogilisi, tehnilisi ja ökoloogilisi uurimistöid. Kindlusega saab tutvuda sõites paadiga mööda seda ümbritsevaid kanalisüsteeme.

4.4. Toote turundus

Sõjaajaloopärandiga seotud turismitoote turundamiseks on soovitatav kasutada järgmisi peamisi turunduskanaleid.

Joonis 10. Sõjaajaloopärandiga seotud turismitoote turunduskanalid

1) Internetikeskkond

Balti riikide sõjaajaloopärandi populariseerimiseks loodi veebileht www.militaryheritagetourism.info (joonis 11), mis sisaldab teavet enam kui 600 erineva sõjalise pärandi objekti kohta Eestis ja Lätis. See hõlmab ~260 lugu ja mälestust ning katab ~140 erinevat militaarvaldkonnaga seotud teemat. Facebooki kontol "Military Heritage Tourism" (joonis 12) avaldatakse regulaarselt infot nimetatud valdkonna päevakajaliste uudiste kohta. Sõjaajaloopärandi objektide omanike või paikade jaoks on oluline, et need ilmuksid rahvusvaheliselt kasutatavatele interneti- ja online-kaardisaitidele, nagu Google maps, Waze, Open Street Maps, Maps.me jne.

2) Trükitud infomaterjalid

Endiselt on suur hulk huvilisi, kellele meeldib kasutada trükimaterjale. Projekti raames on avaldatud **sõjaajaloopärandi reisijuht** (joonis 13), mis sisaldab 173 kõige huvitavama objekti ja 12 sõjaajaloopärandit tutvustava marsruudi kirjeldust Lätis ja Eestis, ning **sõjaajaloopärandi brošüür koos kaardiga** (joonis 14). Konkreetsetes piirkonnas saab luua spetsiaalsed marsruudilehed, mis kirjeldavad marsruudi kulgemist, külastatavaid objekte ja teenuseid. Marsruudid võivad olla mõeldud jalgratturitele ja autojuhtidele, lühemad jalakäijatele. Nimetatud materjale saab levitada turismiinfokeskustes, sõjaajaloopärandi paikades, samuti rahvusvahelistel turismimessidel.

3) Teave väliskeskkonnas

Oluline on, et looduses viibides oleks reisijal lihtsam otsitavaid objekte leida. Siin on abiks **teeäärsed viidad** ja konkreetsete objektide juures olevad **infotahvlid** (joonis 15). Need aitavad ja võivad tekitada huvi nendes, kes selliste objektide juurde juhuslikult satuvad või kelle algne eesmärk ei olnud sõjaajaloopärandi objektide külastamine. Projekti raames on Balti riikide sõjaajaloopärandi olulisemate objektide juurde paigaldatud infotahvlid, mis

viitavad nende kuulumisele Balti riikide sõjalise pärandi ühisesse võrgustikku (joonis 16). Stendide valmistamisel on soovitatav järgida ühtset kujundust (nii vormiliselt kui ka sisuliselt). Soovitatav on lisada infostendidele:

- ❖ Ajaloolised ja praegusaegsed fotod;
- ❖ Ajaloolised ja kaasaegsed (nt LIDAR) kaardid;
- ❖ Inimeste mälestused, muu immateriaalne pärand või viide sellele (nt QR-koodiga).

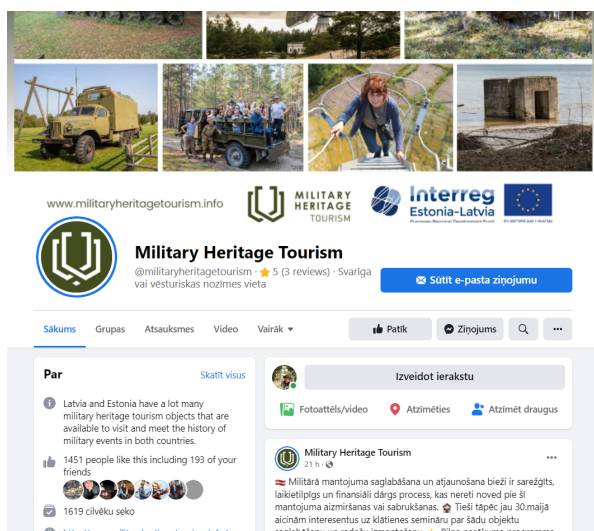
4) Töö meediaga

Sõjaajaloo pärandi teema ja toote populariseerimiseks on oluline kaasata kohalik-, regionaalne-, üleriigiline- ja rahvusvaheline meedia - **ajakirjandus, raadio, televisioon** (joonis 17). Kohalike ja rahvusvaheliste **ajakirjanike, blogijate** ja **arvamusliidrite** külastused on turunduseesmärkidel kasulikud.

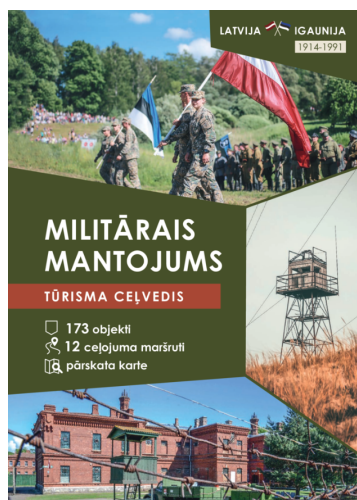
Internetis ja trükituna infomaterjale luues tuleb aru saada, kes on konkreetse toote sihtrühm ning vastavalt sellele valida keeled, milles seda käsitleda.

Joonis 11: Internetilehekülg "Militaarajaloo pärand. Turism"

Joonis 12: Facebooki leht "Military Heritage Tourism"

Joonis 13: Sõjaajaloo pärandi reisijuht

Joonis 14: Sõjaajaloo pärandi brošüür koos kaardiga

Joonis 15: Infostend Stebeli rannakaitsepatarei nr 315 juures Saaremaal

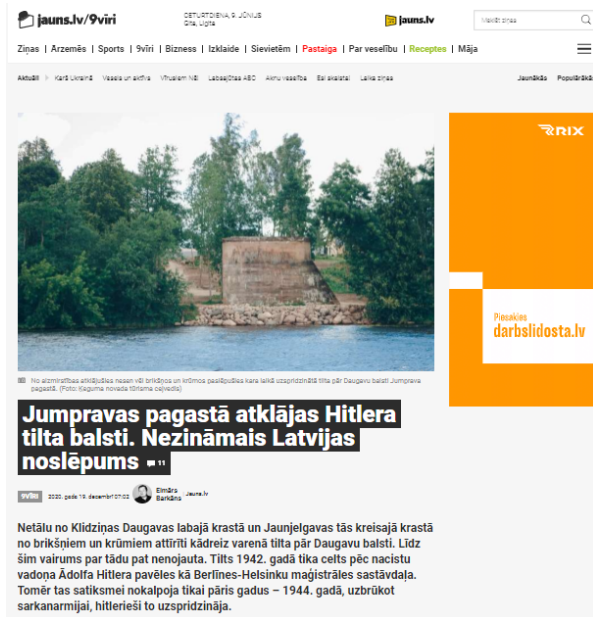

Joonis 16: Infotahvel sõjaajaloopärandi turismiobjekti juures

Sageli leiab sotsiaalvõrgustikes avaldatud huvitav info kiiresti tee massimeedia uudisteringi. Nii oli ka Facebookis Jumprava valda Saksa sõjaväe ehitatud silla postituste ja infoga. Varsti pärast FB postitust järgnes ajalehes "Kas jauns" artikkel pealkirjaga: "Jumprava vallas paljastatakse Hitleri silla toed. Läti tundmatu saladus" (Joonis 18).

Joonis 17: Ajakirjanike ringsõit Riia lähistel asuvatesse sõjaajaloopärandi paikadesse (2022)

Joonis 18. Väljavõte väljaandest "Kas jauns"

4.5. Koostöö ja kaasatud osapooled

Piirkonna sõjaajaloopärandi uurimisel, uue sõjaajaloopärandiga seotud turismitoote loomisel ja olemasoleva toote täiendamisel, reisujuhtide, infomaterjalide, infotahvlite, interneti veebilehtede loomisel, sotsiaalvõrgustikes jne on soovitatav kaasata võimalikult palju kohalikke tegijaid, kes on ettevalmistamiseks vajaliku kvaliteetse ja faktipõhise teabe jaoks olulised (Joonis 19).

Joonis 19. Sõjaajaloopärandi turismitoote loomise osapooled

Teadlased ja piirkonnauurijad on need, kelle käsutuses on huvitavaid fakte, lugusid, fotosid, mitmesuguseid muid infoallikaid. Vahel leiab nimetatud teema kohta vajalikku infot ka piirkondlikest **muuseumidest** ja nende spetsialistidest. Oluline on ka vastava valdkonna ekspertide kaasamine teistest riikidest (nt naaberriikidest).

Omavalitsused on need, kelle omandisse sageli sõjaajaloopärandi objekt kuulub (oluline on kaasata omanik), kuid **turismiinfokeskused** edendavad turismipakkumist vastaval territooriumil, mistõttu on oluline, et nende töötajad teaksid sellistest objektidest ja oleksid juba kaasatud projekti esmasesse uurimisprotsessi.

Oluline on kaasata **arenduspiirkonna** turismi eest vastutavad spetsialistid (kaasatud turismiprojektidesse), samuti kooskõlastada uued marsruudid **erinevate ametkondadega**. Võib juhtuda, et mõned sõjaajaloopärandi territooriumid/objektid asuvad erikaitsealustel loodusaladel või loodusliku mitmekesisuse seisukohalt tundlikes kohtades, mistõttu enne selliste kohtade reklaamimist (näiteks rahvusparkides) tuleks esmalt arutada sealsete spetsialistidega. Eestis ja Lätis hõivavad olulise osa kogu territooriumist metsad. Metsad olid ka territooriumid, kuhu toleaeagsete tehniliste lahenduste järgi külma sõja ajal sõjaväebaase peideti, mistõttu tuleks regionaalses ja riiklikus mastaabis kaasata **Riigimetsa Majandamise**

Keskus (RMK). Info turismitoodete kohta tuleb üles panna Puhka Eestis portaali kodulehele www.puhkaeestis.ee.

Uute projektide algatamisel on suur roll **piirkondlikel ja erialastel turismiorganisatsioonidel**, mille tulemusena luuakse ja turundatakse uusi turismitooteid.

Kui piirkonnas on **kohalikke vabaühendusi, entusiaste** või **muid sõjalise uurimistööga seotud huvilisi**, on oluline kaasata ka neid.

Meedia kaasamine on vajalik sõjalise pärandi ja sellega seotud turismitoodete propageerimiseks (vt ptk 5.4). Tuleb märkida, et see teema ei kaota oma aktuaalsust meedias ka tänapäeval.

Eelpool nimetatud tegijate teadmisi ja kaasamist kombineerides on võimalik saavutada turismiettevõtja või kohaliku MTÜ poolt jätkusuutliku ja kvaliteetse sõjaajaloo pärandi turismitoote loomine ja pikaajaline eksisteerimine.

Joonis 20. Läti ja Eesti sõjaajaloo pärandi projektipartnerite külaskäik Hiiumaa muuseumisse

5. Kasulikud allikad

- ❖ Kaasik, P. 2022. Suur sõda ja Eesti, 1941-1944. Tallinn, Äripäeva kirjastus.
- ❖ Laar, M. 2022. Sõda metsades. Tallinn, READ.
- ❖ Laar, M. 2013/2022. Metsavennad. Tallinn, READ.
- ❖ Luts, K. 2010. Eesti Sõjaajaloo Teejuht. Tallinn, Eesti Päevaleht.
- ❖ Luts, K. 2007. Eesti ja külm sõda. Tallinn, Eesti Päevaleht.
- ❖ Mõniste M., Pärn J. 2019. Militaarne Hiiumaa. Tahkuna, Hiiumaa Militaarmuuseum.
- ❖ Ojalo, H. 2020. Saaremaa Suvesõjas 1941. Tallinn, Ammukaar.
- ❖ Ojalo, H. 2022. Eesti väikesaared sõja jalus. Tallinn, Ammukaar.
- ❖ Vahtre, L. 2020. Eesti Vabadussõja ajalugu I ja II osa. Tallinn, Varrak.
- ❖ Eesti Sõjaajaloo Teejuht <https://teejuht.esap.ee/>
- ❖ Eesti Meremuuseum 2022. Põrgu Läänemerel. Juminda meretragöödia 1941.
- ❖ Eesti sõjaajaloo aastaraamatud 2011-2020, Eesti Sõjamuuseum-Kindral Laidoneri Muuseum ja Tallinna Ülikooli Kirjastus
- ❖ Hiiumaa 1941 <https://militaarmuuseum.ee/projektid/hiiumaa-1941/>
- ❖ Nõukogude piirivalve Hiiumaal <https://www.mil.hiiumaa.ee/vana/pv/index.html>
- ❖ Virtuaalnäitus Krimm 2014 <https://militaarmuuseum.ee/vana/krimm/index.html>

Projektipartnerid

Läti Maaturismi Ühing „Lauku ceļotājs”
Vidzeme turismiühing
Kurzeme planeerimispiirkond
Salduse omavalitsus
Ventspilsi muuseum
Riia planeerimispiirkond
Olaine ajaloo- ja kunstimuuseum
Ogre vald
More muuseum
Sky Port OÜ
Ādaži vald
Līgatne taastusravikeskus
Cēsis vald

Eesti Maaturismi Ühing
Peipsi Koostöö Keskus
Haapsalu ja Läänemaa muuseumid SA
Saaremaa vald
Eesti Muinsuskaitseamet
Lääne-Nigula vald
Saaremaa sõjavara muuseum
Panga Areng MTÜ
Hiiumaa sõjaajaloo selts
Eesti Sõjamuuseum - Kindral Laidoneri
Muuseum
Setomaa vald

www.militaryheritagetourism.info

@militaryheritagetourism

Interreg
Estonia-Latvia

European Regional Development Fund

EUROPEAN UNION

Projekti kaasrahastas INTERREG Eesti-Läti piiriülese koostöö programm 2014-2020.

See teave kajastab autori seisukohti. Programmi korraldusasutus ei vastuta selle teabe kasutamise eest.

Juhendis kasutatud fotod projekti partneritelt.